

29. srpna 1989, úterý, ještě v západním Německu

Bojím se. Ve vlaku z Kolína nad Rýnem do Neussu až na mě už nikdo, vůbec nikdo nejede. Kolem mě temná neznámá krajina a na každém nádraží stejná scénka – rychle vyskakují, běžím podél rozsvícených opuštěných oken a zapadám do dalšího úplně prázdného vagónu. V naději, že tam třeba nějaká spřízněná duše bude.

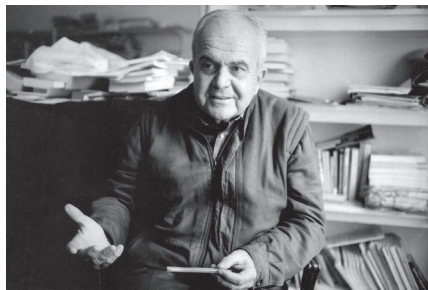
Kdo by taky kam jezdil vlakem ve dvě v noci. Slušný Němec se přece sveze autem v rozumnou hodinu.

Jenomže Jiřího Grušu jsem opravdu chtěla po všem namáhavém čtení znovu osobně potkat. Ne že bych jeho literatuře moc rozuměla. Jeho dnešní slova mi ale táhnou hlavou: „Domlouvali mi, pane Gruša(!), mějte rozum, proč to děláte? Vždyť máte děti, člověče.“

Potřásá nevěřicně hlavou: „Chápete: riziko těch, kteří kradli na stavbě, bylo menší než moje. Jedinou možnost doma vidím v tom, že právě naše DĚTI toho jednou budou mít dost. A myslím, že jste se nám povedly. Pro mě je to v exilu velká radost – dostávám texty od mladých lidí, čtu je s překvapením a ony jsou mnohdy lepší než texty z klasických disidentských kruhů. A co víc, roste nám generace nevléčitelných optimistů!“

A. J. Liehm v redakci Lettre Internationale v Paříži. Foto Viktor Stoilov

Jiří Gruša ve svém domě v Bonnu. Foto Viktor Stoilov

Krásně to řekl, pravdu má.
Sympatický člověk, ten Gruša.

4. září 1989, pondělí, zase v Paříži

Do redakce *Lettre Internationale* k Antonínu J. Liehmovi se jde po tmavých, točitých schodech. Nahoře je spousta světla, slunce. Pozorují toho elegantního a vtipného člověka přes stůl plný papírů. Jeho věty plynou čistě a přesně, pro rozhovor je stačí překlepat bez velkých úprav do stroje.

Je jaksi odtazitější než Pavel Tigrid, kolega a soupeř ze *Svědectví* o pár ulic dál, ale když ho něco zaujme, dovede být upřímný a ostrý: „Podívejte, není možné se dohodnout na tom, že budeme na obou stranách dělat, jako by se nic nestalo. Stalo se strašně moc. Zničily se statisíce lidských životů a zmařily se tisíce talentů. Každý dnes ví, že někde je něco ve velikém nepořádku. A je taky úplně jasné, že to něco se jednoho dne řekne. Otázka je jenom, kdy. Otázka už není, kdo má pravdu, ale kdo bude déle živ.“

Podívá se vážně přes brýle a já mám chuť mu něco povzbudivého odpovědět. Sama však nevím, co by to mohlo být.

Začátkem září se ještě nedá říct skoro nic.

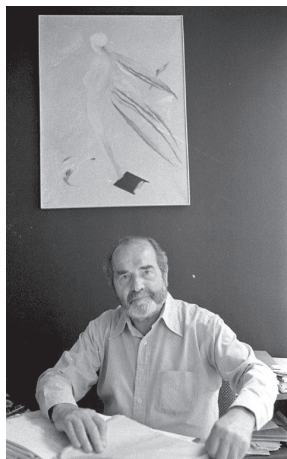
11. září 1989, pondělí, ještě v Paříži

V ateliéru u Jiřího Koláře. Pro mě nejdůležitější schůzka, především kvůli ní jsem se do Paříže vrátila. Jde o moji KNIHU rozhovorů s ním.

Na prkno pod oknem, kde jindy pracuje, mi staví plechovku s limonádou. Pak přináší slané mandle, to je neobvyklé. A pořád se podezřele mile, zdvořile usmívá. Zkrátka, vypadá to s tou naší knížkou

Pavel Tigrid v redakci časopisu

Svědectví v Paříži. Foto Viktor Stoilov

Jiřímu Kolářovi je 85 let a po několika letech práce představujeme knihu rozhovorů a koláží „Ven ze stránky“ (zprava Václav Havel, Jiří Kolář a já).
Foto rodinný archiv

Pan Kolář je milý a spokojený – dočkal se revoluce, návratu domů a uznání v rodné zemi. Foto rodinný archiv

„Ven ze stránky“ byla představena na výstavě v Plzni a od ministerstva kultury získala ocenění „Nejkrásnější kniha roku“ (zprava ministr kultury Pavel Tigrid, prezident Václav Havel a jubilant Jiří Kolář). Foto rodinný archiv

bledě. Poposedává v pracovním plášti na stoličce naproti a pak už se nevydrží ovládat: „Heleďte, milostivá paní, já jsem si dobře rozmyslel, co vám dnes řeknu!“

Prisune mandle o něco blíž, já sedím nehybně. „Tak podívejte, milá zlatá. Dejte mi s tím knižním rozhovorem pokoj! Cožpak zrovna já mám vykládat věci, které by někoho mrzely? A vůbec, ty lidi v Praze to stejně nezajímá.“

Zasmušila jsem se, zkusím to ještě: „Jak, nezajímá? Jak to můžeme vědět? Jak to můžete zrovna vy vědět?“

A tak se rozjede. Vrší argumenty, proč ne – jeden za druhým, vysvětluje a přesvědčuje. Opravdu, dobře si to rozmyslel.

Já mlčím. Jiřímu Kolářovi se do toho prostě nechce, to je celé. Třeba je to tak, že jeho už my lidé TAM, doma, nezajímáme. Třeba už je v exilu moc dlouho a chce ty zatracené Čechy nechat jednou provždy za sebou. Neodporuji, nemám právo se s ním dohadovat.

„Přece vás nemůžu nutit. Když *nechcete!*“ Souhlasím tak dlouho a tvářím se zřejmě tak uraženě, až ho to přestane bavit.

Starý lišák najednou uzavře: „Tak podívejte, abychom se nějak domluvili. Jak jste mi minule dala ty otázky. MOC otázek! Tedy, já vám pošlu do Prahy každý týden jednu takovou tu svoji koláž, zabalenou pohlednici. Každý týden jednu, třeba *Marianne* tadyhle nebo něco jiného. To bude jako překvapení. A na druhou stranu, tady,“ ukazuje bílou plochu, „tady prostě vždycky na jednu tu vaši otázku odpovím. Vyjde to tak na rok, udělala jste jich jako náhodou šestapadesát, říkám vám, moc otázek to je! Potom uvidíme.“

Zvednu trochu hlavu, asi jsem se přeslechla. Taky už je hodně starý, Bůh ví, co myslí, že tady říká.

Šibalsky na mě mrká, spokojený sám se sebou: „No, když si tedy myslíte, že je tam v Praze ty moje řeči můžou zajímat...“

To je Jiří Kolář, dělník z Protivína, básník, politický vězeň, exulant, inspirace mnoha umělců doma. Už řadu let nejslavnější český výtvarník ve světě.*

13. září 1989, středa, na Krétě

To tedy byl nápad! Já, severský typ, s malou Emičkou a jejím tatínkem, uvězněná v hotelu bez klimatizace, abychom ušetřili!

Vesnička na jihu Kréty se ještě i v září roztéká vedrem. Každý večer se hádáme, jestli můžu otevřít okno, tím pádem ovšem přilétají komáři. Nebo máme zavřeno a dusíme se. Je vidět, že se k sobě opravdu moc pěkně hodíme.

Emička je ráno buď přidušená nebo do krve pokousaná od komárů.

Zdají se mi děsivé sny. Nejhorší se s obměnami opakuje:

Velký průvod jde po nábřeží v Praze. Lidé mlčí. Vím, že jdeme do vězení. Všichni beze slova jdeme a jdeme. Najednou mě bláznivě napadá se odpojit, běžím za vojáky, kteří nás vedou. Křičím, aby mě ostatní slyšeli: „Tohle přece nemůžete, my neseme dopis ministrovi!“

Nikdo neodpovídá, zařazují mě zpátky do průvodu. Pak velká aula, strašidelná jako na právnické fakultě. Do výšky různá schodiště a vysoké galerie. Mám pocit, že krvácím. Je tam naštěstí můj věrný anděl Lucinka, ale mlčíme. Všichni jsme potichu.

Pak přibíhá vyděšený Jára Šťastný, tátův kamarád, toho už dole svlékli ze šatů. Čekáme na výslechy, někteří jsou už nazí, někteří se váhavě svlékají. Bojím se hrozně. Pak ještě jeden pokus, vstávám: „Počkejte přece, toto nemůžete! Cožpak vám není hanba...?“

Tuším, že si tím nepolepšuji, jeden z vojáků mi radí, abych byla rozumná. (Jako ten můj milý mladý vyšetřovatel v Bartolomějské: „Slečno, tedy vlastně už paní Pajerová, chcete přece dostudovat, že? A taky to dítě máte, krásnou holčičku, slyšel jsem. No, dejte si ještě kávu, hlava se vám projasní, pěkně si všechno promyslíte ještě jednou.“)

Vím, že nesmím brečet! Zároveň nějak vím, že Emička je v Beneticích, to je divné - chalupa připadla po rozvodu mámě, takže vlastně Jirkovi Sozanskému, takže jsme tam nebyli dlouho, takže tam Emička přece nemůže být. Domlouváme se šeptem s Lucinkou (samozřejmě s Lucinkou, ona byla jediná, kdo mi schválil rozhodnutí

* Knihu jsme dokončili až po revoluci a pod názvem *Ven ze stránky* byla oceněna jako nejkrásnější kniha roku. Vyšlo to pěkně i s výstavou, kterou otevírali Pavel Tigrid a Václav Havel, k 85. narozeninám Jiřího Koláře.

Emičku si nechat, ať už s Jirkou nebo bez něj), že ta z nás, kterou dříve pustí, pro Emičku pojedě.

Cítím, že já to bohužel nebudu.

Takové jsou teď moje sny. Typické sny emigranta!

20. září 1989, středa, hurá v Praze!

Konečně doma! Starý byt v Hradešinské, s vůněmi a vzpomínkami na babičku Alenku. Jednou se jí vylil parfém do dřevěného šuplíku pod zrcadlem a ta vůně je tam pořád, i když babička už je neuvěřitelných deset let po smrti.

V sobotu vytáhnu kufry do patra, Emička se vesele rozběhne po bytě a mně spadne kámen ze srdce. Je to jasné, náš domov, to je tenthle byt plný vzpomínek na pražských Vinohradech.

Semestr na filozofické fakultě začínáme pěkně zostra, jako by nám někdo měřil čas. Spěcháme na sebe, na ostatní, posouváme nějakou neviditelnou hranici. Máme málo času - a nevíme přesně, proč se nám v hlavě všechno tak zrychlilo. Velká aula č. 109 je plná k prasknutí; vysvětlujeme princip vysokoškolské samosprávy, proč chceme zřizovat nové studentské rady. Složitou strukturu objasňují Vlastimil Ježek, Milan Hejl a Mikuláš Bek.

Není lehké vysvětlit, že se vlastně chceme jako studentská organizace rozpustit a potom poskládat znovu. Trpělivě pak odpovídají na otázky a opatrně se pohybují kolem faktu, který visí ve vzduchu. Podobné samosprávy přece naposledy fungovaly v oněch tajemných letech 1968-69!

My taky samozřejmě nic nevíme o tom, že by něco podobného existovalo, organizovalo studentský život včetně protestů proti okupaci a stávek a bylo proto *shledáno nebezpečným a zakázáno*. Kdepak, my tady zkoušíme takový úplně nový, nevinný, *studentský experiment*.

Zlatý bod večera přichází s představitelem Městské vysokoškolské rady - ten bodrý člověk napadne Několik vět a rozpovídá se o nebezpečí, které plyne pro všechny nerozvážené signatáře: „Tedy soudruzi,

Emička má na podzim 1989 už úplně zlaté kudrlinky...
Foto rodinný archiv

Porada redaktorů ve Slavii (zprava Pavel Žáček, Martin Mejšťák a Ivona Nováková, dnes Kreuzmannová).
Foto Milan Podobský - Fefík

Fefíkovci se podařilo tajně vyfotografovat učitele marxismu a leninismu na FŽ UK v akci. Foto Milan Podobský - Fefík

Soudruh si pozval posilu. Foto Milan Podobský - Fefík

musím vám říct upřímně, já jsem to naštěstí nečetl. Ale víte, mně stačí vidět jména těch lidí a oni, tedy ti lidé, jak oni mají šanci na celospolečenský dialog! To tedy mně, soudruzi, stačí.“

(A mělo by to zřejmě stačit nám?)

21. září 1989, čtvrtek

Z konspirativních důvodů venku, na nádvoří Klementina. Taky proto, že pořád ještě krásně svítí slunce, vyhřívám si nohy. Nálada je ovšem pochmurná - naše poslední redakční rada. Bilance: časopis Situace* má za sebou dvě čísla a šéfredaktora dnes právě definitivně vyhozeného z fakulty.

Josef Brož nese svůj úděl statečně, dokonce připravil ještě nové složení rubrik a jejich vedoucích. Materiály k rozsáhlému třetímu číslu máme skoro posbírané, a přesto - zlobím se na něj, že to nechal tak daleko dojít.

Jsem asi jediná, kdo ví, že příští týden odjíždí do Vídně za již emigrantem Davidem Zelingerem, a zdá se mi jasné, že bez něj bude rychlý konec.

Škoda té dřiny s rozhovory z léta - všechny ty lidi najít a získat jejich důvěru a pak mluvit a nahrávat a přepisovat a editovat a pořád dokola a pak se modlit, abych to přes hranice převezla a aby to vyšlo a aby si to někdo přečetl. A teď to Josef balí.

Nabídnou texty Martinu Mejstříkovi do Kavárny, co mi zbývá. Stejně chceme založit společný časopis nás všech, utěšuji se.

* Časopis Situace měl podivuhodnou historii, která dostala pointu po 19. listopadu 1989. Tehdy Miroslav Vodrážka a dva spolupracovníci undergroundového časopisu *Vokno* (založeno Františkem „Čuňasem“ Stárkem) pronikli s vlastním cyklostylem do budovy FF UK a pomáhali nám studentům s tiskem letáků, prohlášení a také s výrobou mimořádného čísla *Situace* během okupační stávk.

Všímám si paní v prvním patře, nějak podezřele dlouho vyhlíží ze své kanceláře. Může nás slyšet? Může. Rychle stahuji sukni zpátky přes kolena, balím papíry a vyvolávám paniku: „Jdeme, nebo nás tady ještě sbalí, celou redakci hezky pohromadě!“

Kamarádi se smějí, ale raději se rozcházíme.

22. září 1989, pátek, galerie Mánes

Vladimír Karfík a okruh lidí z Literárních novin, vesměs přátelé Jiřího Koláře, se odvážili uspořádat večírek k jeho 80. narozeninám. My v Praze, oslavenec v Paříži, ale snad se to nějak dozví, budu mu mít co napsat ze společnosti (pana Koláře totiž překvapivě zajímá, někdy až poťouchle, kdo s kým a proti komu, co kdo řekl nebo neřekl), a tak snad bude mít radost!

Má těch přátel hodně i po letech v exilu - malý sál v Mánesu je plný k prasknutí, stoly se prohýbají pod chlebičky a sladkými dobrotami a dobrým pitím a atmosféra je plná očekávání, jako by měl ten osmdesátiletý číperka každou chvíli přijít. Třeba i s elegantní paní Bělou.

Když Josef Hiršal mluví o absolutní morálce, zní to v naší době nezvykle, staromódně: „Přátelé, je třeba si uvědomit, že čas poezie minul. Nastal čas pravdy!“

26. září 1989, úterý v Brně a v Praze

Nejlepší studentský časopis je podle mínění nás všech jednoznačně v Brně - *Revue 87, 88* a teď už dokonce i *Revue 89*, což je velký úspěch.

Nevěděli jsme až donedávna, my v Praze, že v Brně je to ovšem drsné - několikrát jim policajti udělali domovní prohlídky, filozofa Juru Voráče a medika Martina Pavelku dokonce strčili párkrát do cely předběžného zadržení.

Výsledek je, že Martin se - stejně jako Josef Brož a Andrea Sedláčková - letos v létě rozhodl odejít nadobro, a taky do Paříže. Na krku soud kvůli petici za Standu Devátého (ten se skrývá někde v Polsku) a předvolání k nástupu na roční vojenskou službu v říjnu. Chápu ho a současně jsem na něj taky rozzlobená. Jestli všichni odejdou, kdo tady zůstane, kdo bude něco dělat?

(Jeho dramatická cesta přes Maďarsko do Rakouska a pak do Francie by stála za samostatné vyprávění. Když jsem ho konečně vyhublého, neoholeného, špinavého objala v létě v Paříži, cítila jsem radost, protože se mu to povedlo. „Tobě bych se teď jako lékaři

Jiřina Šiklová a Jan Dobrovský v redakci Lidových novin, nápis dole si vymysleli sami a podle toho vypadají!
Foto Jan Mihalíček

Rodina Dobrovských u samovaru (zleva dole maminka Zdena, babička, Jan Dobrovský, nad ním jeho žena Iva, která většinu Lidových novin přepsala na psacím stroji, tatínek Luboš a Pavel Dobrovský, naše spojka).
Foto rodinný archiv Jana Dobrovského

nesvěřila, vypadáš jako sans domicile fixe!“* A zároveň smutek, protože nám bude chybět.)

Ještě bolestnější pro mě je odjezd Andrey, chtějí ji vyhodit ze školy kvůli podpisu Několika vět. Což nám asi udělají všem, dříve či později. A já se budu rozhodovat tak dlouho, až rozhodnou za mě – prostě mě za hranice nepustí.

Josef odjíždí jako poslední: „Nemám na to už nervy, ten tlak na fakultě se prostě nedá vydržet.“

Často na ty tři myslím. Koncem září mi bez nich Praha připadá opuštěná.

1. října 1989, neděle

Emička dnes řekla úplně zřetelně „EMMA“! Je to slovo dne, chodí spokojeně po bytě a pro sebe zkusmo Emma... Emma... *Emma?*

2. října 1989, pondělí

Espresso zvané Depreso vedle fakulty. Asi není moc strategické si tu dávat schůzku právě s Vladimírem Mlynářem, ale od návratu z Francie a Německa jsem nějaká rozverná.

On a Jan Dobrovský táhnou s Janem Rumlem a dalšími samizdatové Lidové noviny a teď, když mají zavřené vedení, chtějí napsat článek o tom, jak vyhazují vysokoškolské studenty z fakult a jak mnozí letos raději emigrují sami.

Karta se obrátila – nejdřív jsme na jaře my podepisovali petice za

* Bez trvalého bydliště, francouzský výraz pro bezdomovce.

Lidovky, za propuštění Rumla a Zemana, teď chtějí oni pomoci nám. To je od nich pěkné.

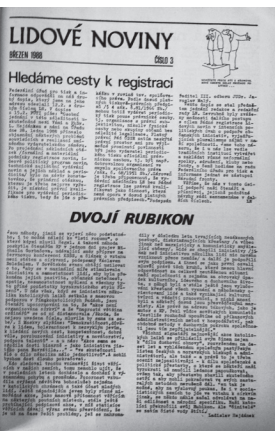
Pijeme kávu a domlouváme se po chvíli, že to snad místo dlouhého vysvětlování Vladimírovi napíšu sama. Všichni vyhazovaní přece jsou a byli redaktory studentských časopisů. Je to parketa *STISu*.

Vysvětluje mi zkušeně, že mám k dispozici devadesát až sto deset řádků, to jsou tři stránky strojopisu, a jednu fotku - jestli najdu zajímavou. Asi z fóra AMU?

Přemýšlím nad tím, jak je těžké psát o kamarádech, notabene navždy vyloučených nebo odešlých. Jsem ráda, že Vláda zatím vypráví o svém otci v Innsbrucku - jeho *Mráz přichází z Kremlu* je jediná seriózní knížka, kterou se mi o traumatu roku 1968 podařilo sehnat.

Před odchodem říká - v tom svém obnošeném kabátě, zamračený trochu kluk, který studovat nesmí: „Ale vážně. Ty, zdá se mi, že jste, ta vaše parta, trochu naivní a málo opatrní. Dávejte si lepší pozor!“

Jako by byl o hodně starší než já. Později si někde všimnu, že se narodil v lednu 1966. Jsme tedy stejně mladí. Nebo spíš staří. Předčasně staří.

Lidové noviny začaly v samizdatu vycházet v lednu 1988. Zdroj rodinný archiv Jana Dobrovského

3. října 1989, úterý, v Praze

Za pár dní bude 40. výročí založení toho podivného státu, který není ani *demokratický*, ani *republika*, je ovšem *německý*. Deutsche demokratische Republik. DDR!

Vždycky mi připadalo úplně šílené, že po válce Německo prostě rozpůlili, včetně Berlína - ulice přetáté přes noc rychle postavenou Zdí nebo průhled Brandenburskou bránou tam do dálky, na nedostupný Západ, mě straší v noci.

Družební návštěva se ZDŠ Kladská u komunistické rodiny slečny Bettiny v Lipsku byla úplným šokem. Večer se sledovala západoněmecká ARD a ráno se oblékala uniforma FDJ,* na celý den do školy!

Naopak trvajícím přátelství s Olafem je pro mě záračné - taky žije v komunismu, Lipsko je možná ještě víc šedivé a profizlované než Praha, ale on dokáže žít ve svém zajímavém světě. Jeho germanistika, jeho malování, jeho přátelé a knížky, malý okruh lidí uprostřed zfanatizovaného moře, to mě okouzluje.

Němci ovšem slaví tak, že z toho vedení DDR a Erich Honecker mají pěkně zamotanou hlavu.

Najednou je všechno jinak! Vlastně začalo to už v létě, když Maďarsko otevřelo některým východním Němcům při návratu z dovolené hranice do Rakouska.

Nejvtipnější mi připadalo, když na takzvaném Panevropském pikniku uteklo 19. srpna několik stovek východních Němců z Maďarska

* FDJ, východoněmečtí pionýři.

do Rakouska. Doslova tak, jak byli - v lehkém oblečení, s piknikovými košíky a deštníky, cpali děti před sebou a prolézali zadrátovaný plot, zatímco kolem pobavení západní novináři cvakali ostošest.

Tady jde ovšem do tuhého. Praha je během několika dní zaplavená Němci, jejich trabanty a wartburgy, jejich nadějí, že se dostanou na Západ. V říjnu se už pod širým nebem nespí. Ale těm donedávna spořádaným německým rodinám se zdá, že to stojí za to.

A za mnohem víc - oni, kteří se nám zdáli být ještě víc pod kontrolou Stasi než Čechoslováci sledovaní StB, opouštějí těžce nabyté, zařízené byty ve východním Berlíně, Lipsku, Drážďanech a jinde, nechávají za sebou milované chaty u moře a hausbóty u jezer, pakují rychle, co jim přijde pod ruku, popadnou děti - a JEDOU!

Je to neuvěřitelné, byli přece vždycky tak poslušní! Nebo se mi to jen zdálo? Přes dobrou němčinu jsem něco důležitého nepochopila? Podvědomě čekám, že snad ještě potkám v ulicích Prahy Olafa a jeho přátele...

Čeští vojáci je někdy vracejí od hranic, tak zkoušejí jiné přechody. Někteří dokonce pěšky, lesem, v noci. Prchají z ošklivých měst, nechtějí už ani dovolenou na Rujáně, ani nevkusný televizní *Ein Kessel Bunt*. * Chtějí konečně žít. Jako normální Němci. Jako normální lidé.

Svobodná Evropa hlásí, že po těžkých vyjednáváních mezi Německou demokratickou republikou a Německou spolkovou republikou má dnes v osm večer začít přesun východních Němců z československého území - do západního Německa! Mají jet v zaplombovaných vagónech, nikde se nebude vystupovat, Drážďany a východní Berlín se projedou bez zastavení.

Zní to neskutečně, chceme to s Martinem Mejstříkem vidět, zdokumentovat pro kolegy v časopisech, na fakultách, vidět na vlastní oči, jestli to vůbec je možné.

Martin se do telefonu nedočkavě směje: „Sakra, to si musíme pospíšet! Zakládám film, buď v půl osmé u hodin.“

Hodiny na Malostranském náměstí, to je obvykle náš *Treffpunkt*, řeklo by se dnes.

* Přehlídka televizního nevkusu pod názvem *Barevný hrnec*, často s Karlem Gottem.